

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

14(23)

2014

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

MUZIEJUS: ŽINIOS IR ETNOGRAFIJA

Sudarytoja AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

MUSEUM: KNOWLEDGE AND ETHNOGRAPHY

Edited by AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutarties Nr. LIT 7-53

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas, Ohajus

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	5
<i>Foreword</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	7

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Įvadas: muziejus, žinios ir etnografija	11
Introduction: Museum, Knowledge and Ethnography. Summary	33

Jonas Mardosa

Etnografija kraštotyros muziejuose: kai kurie istoriniai raiškos aspektai ir šiuolaikinės būklės refleksijos	35
Ethnography in Local Lore Museums: Some Historical Aspects of Expression and Reflections on the Contemporary Situation. Summary	64

Hubert Czachowski

Muziejus kaip kultūros laboratorija. Marijos Znamierowskos-Prüfferowos indėlis į etnografinę muziejinkystę	69
The Museum as a Laboratory of Culture. The Contribution of Maria Znamierowska-Prüfferowa to Ethnographic Museology. Summary	84

Eglė Rindzevičiūtė

Sovietiniai lietuviai, gintaras ir „naujieji baltai“: tautinės ir regioninės tapatybės Lietuvos muziejuose, 1940–2009	87
Soviet Lithuanians, Amber and the ‘New Balts’: National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009. Summary	112

Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė

Vizualinės etnografijos naratyvas: Pitt Rivers muziejaus atvejis	113
Narrative of Visual Ethnography: A Case Study of the Pitt Rivers Museum. Summary	133

Goda Palekaitė

Nesamas ir niekada nebuvęs: šiuolaikinės san erdvės nesuderinamumas Namibijoje	137
The Non-Existent that Never Was: The Inconsistency of Contemporary San-space in Namibia. Summary	158

Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė

Etnokultūrinis judėjimas sovietmečiu: nematoma alternatyva sistemai?	161
The Ethno-cultural Movement in Soviet Lithuania: Invisible Alternative to the Regime? Summary	179

Diskusijos / Discussions

Vida Savoniakaitė

- Autentiškumo prasmės: apie kultūros paveldą ir nacionalumą183
 Concepts of Authenticity: Toward Cultural Heritage and Nationalism.
 Summary 196

Taikomieji darbai / Applied Projects

Janina Samulionytė, Sigita Žukauskaitė

- Lietuvos liaudies buities muziejaus paroda „Lietuvių duona.
 Su savo kepalėliu visur stalą rasi“ 199
 The Exhibition of the Lithuanian Folk Museum ‘Lithuanian Bread.
 With Your Loaf You Will Find a Table Everywhere’. Summary 217

Inga Levickaitė-Vaškevičienė

- Muziejinių vertybių skaitmeninimas Lietuvos liaudies buities muziejuje:
 naujos sklaidos galimybės 219
 The Digitization of Museum Holdings at Lithuania’s Folk Museum:
 The Possibilities of a New Dissemination. Summary 233

Interviu / Interview

- Pokalbis su Oksfordo universiteto vizualinės antropologijos profesoriumi
 Marcusu Banksu (*Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*) 235

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Ida Harboe Knudsen. New Lithuania in Old Hands: Effects and Outcomes
 of EUropeanization in Rural Lithuania (*Kristina Šliavaitytė*) 247
 Andželika Bylaitė-Žakaitienė. Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra
 XX amžiuje (*Rasa Paukštytė-Šaknienė*) 251
 Jūratė Vyliūtė, Gaila Kirdienė. Lietuviai ir muzika Sibire (*Austė Nakienė*) ... 256
 Anete Karlsonė. Dziesmu svėtki un tautiskā tēpa attīstība Latvijā
 19.gadsimta beigās un 20.gadsimtā (*Irma Šidiškienė*) 258

Konferencijos / Conferences

- SIEF penkiasdešimtmečio jubiliejaus simpoziumas Amsterdame
 (*Vytautas Tumėnas*) 263
 RAI konferencija Britų muziejuje Londone: antropologija ir fotografija
 (*Goda Palekaitė*) 266

Sukaktys / Anniversaries

- Etnologei Irenai Aušrelei Čepienei – 80 (*Žilvytis Šaknys*) 269
 Lietuvos gyvenviečių ir sodybų tyrinėtoji Izidoriui Butkevičiui – 90
 (*Irena Regina Merkienė*) 271

In Memoriam

- Vitalis Morkūnas (1929–2014) (*Žilvytis Šaknys*) 275

stengiamės nueiti į visus koncertus, kinus; žiemą, kai šalta ir tamsu, savaitėmis gyvenu pas ją bendrabutyje – mums neankšta siauroj lovoj, kartais būnam alkanos, bet viskas gerai, o pavasarį ir vasarą ji daug laiko praleidžia pas mane. Vienu metu man atrodė, kad nėra ir negali būti nei tikros draugystės, nei meilės, kad visi žmonės baisūs egoistai, bet dabar pamačiau, kad yra ir gerų žmonių, ir tikrų draugų.

...Dirbu muzikos mokyklos filiale, tolimam Irkutsko priemiestyje, iš centro mus vežioja mokyklos autobusas. Klasėje penkiolika įvairaus amžiaus mokinių – kokie įdomūs tie mano vaikai, jie užpildo atsiradusias gyvenimo tuštumas, nesitikėjau, kad mokytojos darbas suteiks tiek pasitenkinimo, tai šviesiausias taškas. Dabar

supratau, kad visgi labai myliu žmones – daug sunkumų pergyvenusi ir daug žmonių pažinusi, išmokau juos vertinti, atrasti kiekviename ką nors gero, supratau, pamėgau ir įvertinau gyvenimą“ (p. 266–270).

Išsami, daugialapė, kūrybiška Jūratės Vyliūtės ir Gailos Kirdienės knyga *Lietuviai ir muzika Sibire* sulaukė didelio atgarsio visuomenėje. Turėdami ją, galime tikėtis, kad ir ateityje tremties prisiminimai neišbluks, kad nuolat atsiras jautrių žmonių, kurie norės juos perskaityti. Lietuvos kompozitorių sąjungos sudaryta vertinimo komisija pripažino šį darbą geriausia 2013 m. muzikologine knyga. Už kultūrinės atminties tyrimus, už tremtį išgyvenusių muzikų portretus autorėms buvo įteikta Onos Narbutienės premija.

Austė Nakienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Anete Karlsonē. **Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimtā** (Song Festivals and the Development of National-style Dress in Latvia in the Late 19th and 20th Centuries). Rīga: Zinātne, 2013. 224 lpp.: il.

Nacionaliniai XIX a. judėjimai, lėmę kultūrinės, socialinės ir politinės permainas Europoje, sukūrė naujų realiųjų simbolių, tarp jų – ir tautinius drabužius. Tautiniai drabužiai kaip atskiras objektas pradėtas tirti tik XX a. 9 dešimtmetyje. Dar nelabai gausų šių tyrimų arsenalą (paskelbti škotų, norvegų, švedų, estų, islandų, lietuvių tautinių rūbų tyrimai) papildė ir latviai. Anete Karlsonē pradžiugino savo knyga *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimtā*, kurią pernai atvežė į konferenciją Vil-

niuje. Šios monografijos tikslas, kaip rašo autorė, atskleisti tautinio tapatumo ir jo simbolių konstravimą, kuris sudaro svarbius šiuolaikinės Latvijos kultūros istorijos aspektus. Nacionalinių kultūrų atgimimo kontekste autorė išvelgė glaudžią sąsają tarp Latvijos dainų švenčių ir tautinių kostiumų dėvėjimo, todėl šią realiją tyrė per dainų švenčių prizmę. Žinia, tautinių drabužių ištakos, jų raida Europoje panaši, pagrindiniai etapai analogiški. Latvijoje, palyginti su Lietuva, tautinės aprangos raida (kaip ir Dainų šventės) ne tik ankstyvesnė, bet ir anksčiau institucionalizuota.

Įvade autorė apžvelgia darbui panaudotus šaltinius (periodika, archyviniai dokumentai, muziejiniai vizualiniai (t. y. ikonografiniai: piešiniai, fotografija) ir žodiniai interviu su dėvėjusiais, juos kūrusiais asmenimis). Knygą sudaro 5 skyriai. Juose tautinių drabužių raida suskirstyta chronologiškai: 1 – XIX a. pab.; 2 – XX a. pr.;

3 – I Latvijos respublikos laikai; 4 – sovietmetis iki tautinio atgimimo; 5 – tautinis atgimimas ir atkurtoji Latvijos respublika. Kiekvienas skyrius užbaigiamas išvadomis, o knygos gale yra bendros išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas (kai kurios nuorodos, deja, sąrašo nepasiekė). Knyga gausiai iliustruota – 107 paveikslais. Tekstas dviem kalbomis – latvių (detalus) ir anglų (sintetinis tekstas).

Tyrimo laukas ir rėmai puikiai atsispindi turinyje. Kiekvieno skyriaus pradžioje autorė glaustai apžvelgia istorinį kontekstą. Pirmajame skyriuje plačiau aptariamos pasikeitusios socialinės politinės ir ekonominės aplinkybės, XIX a. viduryje Latvijoje dariusios įtaką aprangos dinamikai įvairiuose socialiniuose sluoksniuose. Tautinio atgimimo idėjos, pasiekusios Latviją, kaip ir visoje Europoje, davė impulsą ieškoti tautinio tapatumo. Pirmiausia spaudoje buvo kalbama apie latviškos aprangos išsaugojimą, keliamas klausimas dėl madingos aprangos invazijos į kaimą, jos neigiamų pasekmių kultūrai ir pan. Procesas panašus kaip ir Lietuvoje, tik Latvijoje jis vyko maždaug pora dešimtmečių anksčiau. Tiesa, iniciatyvų saugoti ir demonstruoti lietuviškos aprangos savitumus buvo ir anksčiau: Mažonoje Lietuvoje lietuviškai pasipuošusios, įvairios delegacijos ir raitos ant arklių sutikdavo svečius iš karališkos šeimos (1834 m.) bei dalyvaudavo eisenose (1900 m. ir vėliau). G. Sauerweino iniciatyva dar 1878 m. lietuvių delegacija, pasipuošusi lietuviškais rūbais (tuo metu kaimuose dar dėvėtai išėiginiais rūbais), aplankė kaizerį Vilhelmą I Berlyne. Taip buvo pademonstruotas lietuviškos kultūros savitumas ir jo išlaikymo svarba. Lietuvės dalyvaudavo įvairiose šventėse pasipuošusios senoviniais drabužiais (1881, 1893 m.). Tačiau Latvijoje tautinės aprangos problema instituciškai pradėta spręsti jau 1888 m. Tuomet, prieš trečiąją Latvijos dainų šventę, diskusijose dėl chorų apran-

gos pasirodo terminas „tautinė“ apranga (*national-style dress, tautiska tērpi*) (o lietuviškoje spaudoje terminas fiksuojamas 1900 m.). Chorų tautinės aprangos klausimui spręsti buvo sukurta speciali Rygos latvių visuomenės (Rīgas Latviešu biedrības / Riga Latvian Society – RLS) Aprangos (Apģērbu / Dress) komisija Dainų šventės Komitete. Ji teikė rekomendacijas, išleido piešinį tautiškos aprangos – moteriškos (tiksliau būtų sakyti – merginos, nes pagal vedybinį statusą tautinė apranga nebuvo klasifikuota), o rekomendacijų dėl vyrų tautinės aprangos nepateikė. Šios diskusijos išryškino, kaip rašo Anetė Karlsonē, tuo metu išsikristalizavusius tris požūrius dėl latvių kultūrą reprezentuosiančios latviškos aprangos: 1. Latviška apranga (*latviskie tērpi, apģērbs / Latvian-style dress*) – kaimo žmonių išėiginiai namų darbo drabužiai. 2. Istoriniai valstiečių drabužiai (įvairių laikotarpių ir regionų). 3. Tautinė apranga, unifikuojanti visus socialinius sluoksnius, jų materialinius skirtumus – naujos rūšies drabužiai su tautiniais latvių bruožais. Šie požūriai labai panašūs į vėliau ir lietuviškoje spaudoje išsakytas nuomones: nuo nuostatos, kad viskas, ką sukūrė lietuvis, yra lietuviška, iki kitos, kraštutinės nuomonės, kad tik istorinė kaimo žmonių apranga gali būti laikoma tikrai lietuviška, o tarpine (pasak Anetės Karlsonē – unifikuojanti visus socialinius sluoksnius) laikyta tautinė apranga, kurta pagal istorinę kaimo žmonių aprangą, bet pritaikyta moderniems laikams. Latvijoje tautinės aprangos modernumo koncepcija vyravo (rekomendacijose ir realiai visuomenėje), tačiau tradicinių liaudies drabužių kaip autentiškų – dėl to jų nereikia iš naujo interpretuoti – idėja kaskart iškildavo (buvo aktyviai palaikoma) latvių tautinės aprangos istorijoje (1895; etnografinė paroda 1896; 1904 Zariņš piešiniai; regioniniai Čirulio (1926) drabužių piešiniai; Liaudies drabužių (*folk dress*) konkursai 1931, 1933, 1998 m.; regioniniai

drabužiai (*novadu tērpi / regional dress*) 1938; Rozenberga nuo 1983). Ši kaimo gyventojų apranga (nekonkretizuojant, ar tai namų gamybos, ar tiesiog istorinė šio socialinio sluoksnio apranga) monografijoje įvardijama terminu „tradiciniai liaudies drabužiai“ (traditional folk-style dress; *tradicionāli tautas tērpi*). Istorinės – šitaip autorė vadina iki vokiečių užkariavimo laikais buvusią – aprangos pagrindu atkurti tautiniai rūbai (E. Braštis 1923 m. darbas apie senosios latvių aprangos rekonstrukcijas) tarpukariu nesulaukė populiarumo, o 7-ajame dešimtmetyje ji vadinta „archeologine“ apranga, vėl buvo prisiminta (paskatą davė nauji archeologinių tyrimų leidiniai) bei panaudota kuriant tautinius rūbus.

Anetė Karlsonė savo monografijoje atskleidė daugialypę, dinamišką realiją – tautinės aprangos kaip modernios istoriją. Išanalizavusi institucijų, minėtos RLS, o vėliau kitų komisijų rekomendacijas dėl tautinių rūbų, kartu lygino su choristų dėvėtais drabužiais aiškindamasi, kas turėjo paklausą, o kas nesulaukė populiarumo. Galima matyti tokią bendrą tautinės aprangos dinamiką, apibūdinamą kaita nuo pirmųjų unifikuotų modelių iki regioninės įvairovės tarpukariu, kuri pasikartojė: Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir ypač sovietmečiu grįžta prie unifikuotų tautinių drabužių, o nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse vėl atgaivinta liaudies apranga, jos kopijų pagrindu kuriama regioninių tautinių drabužių koncepcija. Unifikuotos tautinės aprangos modeliai, ir ypač pirmojo etapo, nepaprastai panašūs ne tik visoje Latvijoje, bet ir Lietuvoje bei kitose šalyse. Ir, sakyčiau, tik XX a. pradžioje latvių chorisčių tautinėje aprangoje matomos karūnėlės latves išskiria iš to meto kitų šalių unifikuotų tautinių drabužių būrio (nustatyta pagal nespaltotas fotografijas). Tarpukario Latvijoje tautinių rūbų rekomendacijų įvairovė leido jau 3-iajame dešimtmetyje suformuoti atskirų regionų tautinius kos-

tiumus. Šią patirtį perėmė ir Lietuvos tautinių rūbų kūrėjai (A. ir A. Tamošaičiai).

Įvardijant tautinės aprangos pasikeitimus, labai svarbus naujų sąvokų vartojimas, jų dermė su kitomis. Autorė išryškino svarbius tautinių kostiumų kūrimo aspektus, tarp kurių buvo pažymėti išryškėjusieji sovietmečiu – individualumo nykimas ir profesionalizmo augimas. Pirmasis aspektas pasireiškė per tautinių drabužių transformaciją į *sceninius kostiumus* (prasidėjo nuo 1960 m.), kada jie tapo nebe individo asmeniniu drabužiu, o kolektyvo (valstybine) nuosavybe (arba buvo nuomjami) (p. 199). Kita jos įžvalga – tautiniai drabužiai tapo profesionalų menininkų raiškos sfera, o ne kultūros paveldo sritimi, *stilizacija* (p. 200) (kursyvas mano, – I. Š.). Šiems taikliai pastebėtiems aspektams įvardyti autorė pavartojo, mano galva, sąvokas, kurias reikėjo paaiškinti. „Sceninis kostiumas“ – pernelyg abstrakti sąvoka, joje, kaip matome iš aptariamos monografijos, „telpa“ ir chorų apranga – chorai dainuoja scenoje, jų apranga taip pat „sceninis kostiumas“. Galima daryti prielaidą, kad skirtumų akcentas yra žodyje „kostiumas“. Istorinis kostiumas – tarpusavyje stilistiškai suderinamų elementų sistema, sudaryta pagal laikotarpio estetinį kanoną (žr. Guzevičiūtė Rūta. 2011. Istorinis kostiumas, Savoniakaitė V. (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 157–161. Vilnius: LII leidykla), tad manyčiau, kad skirtumą tarp „tautinės aprangos“ ir „tautinio kostiumo“ sudėtinga nustatyti, nes ir tautinėje aprangoje kiekvienas dėvintysis savaip stilistiškai suderina aprangos elementus, kurie tarpusavyje susiejami, t. y. dėvimi kartu, kaip kostiumo elementai. Autorės pabrėžta sovietmečiu išsiplėtojusi profesionalų personalinė raiška kuriant tautinius drabužius (įvardijama kaip stilizacija) iš tiesų Latvijoje stebima (monografijoje aptariama) jau pirmosiose rekomendacijose dėl chorų aprangos. Šiuo akcentu

autorė, matyt, norėjo pažymėti sovietmečiu kurtų tautinių rūbų nutolimą nuo istorinės latvių aprangos stilistikos. Iš tiesų sovietmečiu kuriant tautinę aprangą (arba interpretuojant, stilizuojant istorinę kaimo gyventojų, valstiečių liaudies aprangą) ribos išsiplėtė (arba išnyko buvusios), tačiau monografijoje terminai „profesionalizmas“ (*professionalism*), „stilizacija“ nenurodo kriterijaus(-ų), pakeitusio(-ų) tautinę aprangą. Lieka neatsakytas tokių ribų nustatymo (laikymosi) klausimas. Manychiau, svarbu akcentuoti, kad tautiniai drabužiai yra moderni apranga, sukurta stilizuojant, interpretuojant liaudies aprangos modelius pagal laikotarpio estetinį kanoną. Tautinės aprangos ribas brėžia turima informacija apie istorinę (šiuo atveju – liaudies) aprangą ir laikmečio estetika (mada) bei galimybės tenkinti kostiumo pagaminimo sąlygas. Tad manychiau, drastiškus tautinės aprangos pasikeitimus reikia vertinti per šių trijų vektorių simbiozę.

Knyga gausiai iliustruota rekomenduotų tautinių drabužių piešiniais ir choristų, šokėjų nuotraukomis. Jos labai papildo monografijos turinį, vizualiai pagrindžia

teiginius, suteikia galimybę palyginti rekomendacijas ir dėvėtuosius tautinius drabužius, latvių tautinės aprangos modelius su kitų šalių modeliais. Modernios aprangos įtakos iliustravimui autorė įdėjo ir XIX a. antroje pusėje dėvėtos aprangos pavyzdžių nuotraukų. Tarp jų matome iliustraciją (fig. 3), kuri galimai buvusi lietuvių nuosavybe (gaila, kad nėra santrumpų sąrašo ir liko nepažymėta „LNB“ šifro reikšmė): ant atviruko/nuotraukos („Kurische Typen: – Niederbartauerinnen“) išlikęs ranka rašytas (pieštuku) tekstas „iš apylinkės Liepavos gyventojų“. Žavi lietuvių ir latvių kultūrinių saitų liudininkė. Manychiau, skaitytojus sudomins ir kitos sąsajos bei analogijos su lietuvių tautinio kostiumo raida.

Monografija labai reikšmingai įsilieja į šios tematikos tyrimus, suteikia galimybių istoriniam lyginimui ir leidžia platesniame kontekste spręsti kitus klausimus, susijusius ne tik su šia problematika. Tikiuosi, tokio pobūdžio tyrimai padės nusistovėti sąvokoms, kurios praturtins etnologijos mokslinę terminiją.

Irma Šidiškienė
Lietuvos istorijos institutas